

НАРОДНА МЕДИЦИНА І ЛІКУВАЛЬНА МАГІЯ КАРПАТ У СТРУКТУРІ НАРОДОЗНАВЧИХ ЗНАТЬ УКРАЇНЦІВ

9. *Richnyi akt u Kyivskii dukhovnii akademii i seminarii* (1999). [Annual Act in Kyiv Theological Academy and Seminary]. No. 10. [in Ukrainian].

10. Skladanyi, I. (2000). *Interviu z rektorom Kyivskoi dukhovnoi akademii i seminarii vladykoiu Dmytriem (Rudykom)* [Interview with the rector of the Kyiv Theological Academy and the Seminary, Bishop Dmitry (Rudik)]. Education of Ukraine. Newsletter, no.11. [in Ukrainian].

11. *Soveshchaniye direktorov dukhovnykh uchebnykh zavedeniy RPTs* (2002). [Meeting of the Directors of the Spiritual Educational Institutions]. The magazine of Moscow Patriarchate, no.5. [in Russian].

12. *Statut UAPTs. Tserkovne navchannia. Diiannia Pomisnoho Soboru UAPTs 14-15 veresnia 2000 r.* [The Statute of the UAOC. Church teaching. Acts of the Local Assembly of the UAOC on September 14-15, 2000]. Kyiv, 2000. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.10.2017

УДК 615.89(477.54/.62)

Іван Білавич, викладач І клініки анестезіології і інтенсивної терапії,
Варшавського медичного університету, м. Варшава (Польща)

НАРОДНА МЕДИЦИНА І ЛІКУВАЛЬНА МАГІЯ КАРПАТ У СТРУКТУРІ НАРОДОЗНАВЧИХ ЗНАТЬ УКРАЇНЦІВ

У статті проаналізовано здобутки вітчизняних учених у ділянці дослідження української народної медицини, зокрема лікувальної магії Карпат. Стисло характеризувано основні праці в галузі української медицини та методів її лікування. Народження й виховання здорових дітей у сільському побуті Карпат завжди було важливою функцією кожної сім'ї, виконуючи її, горяни керувались народними медичними знаннями і повір'ями. Однією з головних рис догляду за дітьми був захист здоров'я дитини.

Ключові слова: народна медицина, народна гігієна, здоровий спосіб життя, лікування.

Літ. 10.

Іван Білавич, преподаватель І клиники анестезиологии и интенсивной терапии
Варшавского медицинского университета, г. Варшава (Польша)

НАРОДНАЯ МЕДИЦИНА И ЛЕЧЕБНАЯ МАГИЯ КАРПАТ В СТРУКТУРЕ НАРОДОВЕДЧЕСКИХ ЗНАНИЙ УКРАИНЦЕВ

В статье проанализированы достижения отечественных ученых в области исследования украинской народной медицины, в частности лечебной магии Карпат. Охарактеризовано основные труды в области украинской медицины. Рождения и воспитание здоровых детей в сельском быту Карпат всегда было важной функцией каждой семьи, выполняя ее, жители гор руководствовались народными медицинскими знаниями и поверьями. Одной из главных черт народного ухода за детьми была защита здоровья.

Ключевые слова: народная медицина, народная гигиена, здоровый образ жизни, лечение.

Ivan Bilavych, Lecturer of the I Clinics of Anesthesiology and Intensive Care,
Warsaw Medical University, Warsaw (Poland)

THE PEOPLE'S MEDICINE AND MAGICAL TREATMENT OF CARPATHIANS IN THE STRUCTURE OF ETHNOLOGICAL KNOWLEDGE OF UKRAINIANS

The article analyzes the achievements of local scientists in the field of study of Ukrainian folk medicine. It is an object of attention not only of physicians, but also of anthropologists and historians. We give a brief description of the major works in the field of Ukrainian medicine and methods of treatment. The birth and education of child have been an important family function since the ancient time.

This article contains the important and interesting information on traditional medicine, which stands as one of the most important aspects of alternative medicine, more used in everyday life of modern society, difference from conventional medicine, which not everyone knows and does not always know how to use.

The mountain residents performed this function using folk hygienic knowledge. The folk hygienic rites connected with the birth and education of children includes folk traditions, folk experience and folk empirical knowledge. All these led to different protective and prophylactic actions. The traditions influence the child's life since the very birth traditions influenced all actions connected with the child's early life-dressing, bathing, educating etc.

One of main features of folk child care was the protection of child's health.

Keywords: folk medicine, folk hygienic, a healthy lifestyle, a treatment.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу, створення нових лікарських синтетичних засобів є позитивним здобутком у розвитку сучасного суспільства, проте, акумулюючись у середовищі, синтетичні чинники зазнають неконтрольованих змін та створюють серйозну загрозу здоров'ю та життю людей. Використання натуропатичних методів та засобів з метою профілактики, діагностики, лікування та реабілітації, з-поміж яких провідне місце посідають методи народної медицини, мають істотні переваги, що проявляються в передбаченості, природності та мінімальній кількості побічних дій.

Українська народна медицина – одна з найстаріших галузей людського знання, початки якого сягають доісторичних часів і викликані інстинктивними спробами самозбереження, оскільки первісна, емпірична народна медицина розвивалась під впливом практики, спостережень над природою, збагачувалась та передавалась із покоління в покоління, саме життєвий досвід навчав людину, що їй корисно, а що шкідливо для здоров'я.

Народна медицина, яку справедливо вважають “скарбницею здоров'я” і багатовіковий досвід якої становить цінну реліквію епох і сторіч, посідає вагомє місце в лікуванні та профілактиці численних недуг у житті мешканців Карпат. Природно, що лікування травами – поширений і ефективний шлях до збереження здоров'я у горян. Не випадково вони використовують для лікування людини близьку їй за біологічною суттю істоту – рослину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська народна медицина – предмет особливої уваги науковців. Вона як галузь народної культури стоїть на межі медицини й етнографії. Народну медицину ґрунтовно почали вивчати із середини ХІХ ст. Значний фактологічний матеріал, відомості про медичні знання українців знаходимо у працях С.Верхратського, О. Воропая, В. Милорадовича, П. Чубинського, В. Шухевича та ін. Помітно зріс інтерес до народної медицини Карпат, починаючи з 70-х рр. ХХ ст. Чи не найбільш представницьким тут є науковий здобуток української дослідниці З. Болтарович – автора низки монографій “Народне лікування українців Карпат кінця ХІХ – початку ХХ ст.” (1980), “Народна медицина українців” (1990), “Українська народна медицина” (1994), написаних на основі докладного опрацювання літературних джерел, архівних даних та власних матеріалів, зібраних під час

польових досліджень впродовж 1972 – 1986 рр. Її праці [1] містять наразі найбільш повні відомості з питань народного лікування українців. Медичні знання горян відображені в монографічному дослідженні З. Болтарович “Народне лікування українців Карпат – кінця ХІХ-початку ХХ ст.”, що побачила світ ще 1980 р., де представлено народні методи профілактики захворювань, лікувальні засоби рослинного, тваринного, мінерального походження тощо. Автор неоднозначно ставиться до народних цілителів, акцентовано на “негативній стороні знахарів, магії” і водночас підкреслюється все раціональне, яке назбирала народна медицина українців Карпат протягом сторіч.

Вагомє місце в надбаннях сучасної української науки посідає здобуток лікаря-фітотерапевта Є. Товстухи. Цікавий погляд на народну медицину розкриває книга “Лікувальна магія українців” [9], де узагальнено досвід української народної медицини “в сув'язі із предковичним звичаєвим правом, подано тексти авторських замовлянь, рецепти реставрованих цілющих напоїв давніх українців, народних лікувальних напоїв, купелів, драглів, сучасних фітопрепаратів” тощо. Його “Українська народна медицина: 1000 унікальних авторських рецептів” – це погляд на тисячорічний розвиток української народної медицини, що стала настільною книгою – лікувальним порадиником для широкого загалу, оскільки містить конкретні поради щодо лікування словом, рослинами, тваринними продуктами, з допомогою мінералів, медичної астрології і дієтики, екстрасенсорики, а також подає понад тисячу рецептів настоїв, відварів і спиртових композицій з цілющих трав для лікування конкретних хвороб. Підсумком сорокарічної лікарської праці стало видання “Фітотерапія” (2000), що має енциклопедичний характер у ділянці народної медицини.

У скарбниці вітчизняних наукових здобутків є низка подібних досліджень, до прикладу “Ліки навколо нас”, “Жива аптека” В. Кархута [6]; “Цілюще зело” Ф. Мамчура [7], де схарактеризовано лікарські рослини, що зустрічаються по всій території України і найчастіше використовуються у науковій і народній медицині, тощо.

Це далеко не повний аналіз надбань науковців, які досліджують проблеми української народної медицини. Відтак вивчення народної медицини та лікувальної магії Карпат заслуговує на увагу дослідників, потребує творчої співпраці етнографів, медиків, фольклористів тощо, а також комплексного дослідження, яке покликане розкрити одну з малодосліджених цікавих

сторінок української культури, традиційних народних знань.

Мета статті – схарактеризувати народні засоби лікування та профілактики недуг мешканців Карпат, показати місце лікувальної магії в народній медицині горян.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні окреслюється власне науково-етнологічний підхід до проблеми історії розвитку народних медичних знань, спрямований насамперед на дослідження специфіки етнічних уявлень певної спільноти про своє здоров'я. За останніх років етнологія поряд з такими суміжними науковими дисциплінами, як етнопсихологія, етномедицина, етноекологія, істотно просунулися в розкритті адаптивних можливостей різних етносів та вивчення впливу природного чинника на їхню життєдіяльність [8, 214]. Тому є всі підстави дискутувати щодо усталеного в науковій медичній думці погляду на українську народну медицину та на методи її лікування як на нетрадиційні, позаяк у ній акумульований багатовіковий досвід народу, традиційні знання багатьох поколінь українців. Урешті, саме в ній варто шукати витоки наукової (академічної) медицини.

Результати власних спостережень за мешканцями гірських місцевостей Українських Карпат дають підстави для низки висновків, які подаємо нижче.

Відомо, що відсутність ліків та знань про медицину як науку спонукали праукраїнців до магічних дій, обрядів, глибоких вірувань у силу природи. Часто й сьогодні в повсякденному житті простежуємо чимало реліктових випадків лікувальної магії, народних вірувань, до прикладу, носіння червоної нитки на ручках дитини, юнки чи жінки при надії як оберегу від “злого ока” й перестороги, прикмети не їсти з однієї тарілки, не брати “чужим” (окрім матері. – І.Б.) з колиски немовля, не заходити до хати, доки дитина не охрещена, та інші. Усе це не тільки “забобони”, а й важливі профілактичні засоби від недуг.

Із цією метою мешканці Карпат використовують багато рослин, бактерицидні властивості яких підтвержені науковими дослідженнями, як-от: уживання часнику. Горяни ним натирають тіло, кладуть дитині до колиски, носять на шії, кладуть до торби тощо, тобто, окрім іншого, застосовують його як оберіг. Варто наголосити: таке використання часнику в численних випадках підтверджено раціональністю народних гігієнічних поглядів, в основі яких фітонцидна дія цієї рослини, яка знищує різні мікроби (зокрема, й бактерії тифу, холерні вібріони, кишкову паличку), затримує ріст туберкульозної палички. Як профілактичний засіб під час епідемічних

захворюваннях мешканці Карпат використовують цибулю, яку вішають у хаті під стелею, вважаючи, що вона очищає повітря, а також ялівець, яким окурюють житло. До слова, частіше, аніж у медичній практиці мешканців інших місцевостей України, уживають гуцули для лікування лісові дерева та кущі. Ідеться, зокрема, про надзвичайно широке застосування ялівцю (“жереп”, “жерепина”). Так, у відварі ягід або кореня рослини люди мочать ноги при подагрі, ревматизмі і тромбофлебії, настій ягід уживають від кашлю, відвар листя – при захворюваннях нирок. У деяких населених пунктах (Верхній Ясенів, Старі Кути та ін.) мазь із потовчених ягід ялівцю і овечого жиру застосовують для лікування шкірних недуг [2].

По освяченні вербових гілок (“шутки”) у Вербну неділю гуцули вважають за “помічне” їсти вербові бруньки, радять їх дітям, “щоб не боліло горло”. У народній уяві горян любисток є зіллям, що рятує від укусу гадюки. Чимало профілактичних заходів мешканців Карпат, зокрема літніх людей, і досі окреслюються поняттям “гріх”, до прикладу, гріхом вважається їсти “садовину” (яблука) до Спаса, купатися до свята Івана (Купала) та ін. У цих народних пересторогах бачимо певні профілактичні заходи: споживання недозрілих плодів могло викликати різні шлунково-кишкові захворювання, гірські річки до 7 липня недостатньо прогрівалися.

Сучасникам такі дії можуть видатися дивними, а пояснення цієї лікувальної магії не завжди зрозуміле, однак доцільність їх очевидна. Подібні заборони (хоч і були виявом ілюзорних уявлень про явища оточуючої дійсності) доцільно розглядати як певні профілактично-гігієнічні норми, що раціональні в своїй основі [3, 129].

І досі засоби профілактики дитячих недуг на Гуцульщині пов'язуються з поведінкою жінки, яка виношує житину, що пояснюємо виявом особливого піклування горян про майбутню матір. Її, попри важкі умови побутування за умов гірської місцевості, намагаються відсторонити від важкої фізичної праці, оберегти від нервових навантажень, стресів, натомість створювати позитивний настрій. Отож жінці при надії забороняється “тяжке підіймати”, вилазити на піч, “перетруджуватися”, бо “в дитини буде задуха”, носити поперед себе порубані дрова, “бо може бути грижа”, лякатися, бо, якщо торкнеться рукою живота, лиця чи іншої частини тіла, “у дитини на цьому місці буде родима пляма”, якщо злякається собаки, kota чи іншої домашньої тварини і відштовхне їх ногою, “дитина буде покрита шерстю”, тощо.

Помітне місце в лікувальній магії мешканців Карпат посідають профілактичні обрядові дії проти “вроків” новонароджених дітей, які пояснюються ірреальними ілюзорно-фантастичними уявленнями та віруваннями, багато з них мали сприятливий вплив на здоров’я дитини і матері [3, 130]. Так по купелі баба-повитуха клала немовля до породіллі, постіль якої була відгороджена від решти хати ліжниками (вовняними ковдрами. – І. Б.), щоб захистити матір та дитину від чужих поглядів. Це, безумовно, мало і гігієнічно-раціональну сторону, оскільки створювало для них незабруднене, інфекційно безпечніше середовище. І досі, як уже зазначалося, нехрещену дитину вберігають від чужих поглядів, вважається нормою, не заходити до хати, коли ще “дитину не схрестили. Проти “вроків” дитині одягали навиворіт сорочечку. Такі дії вважасмо виправданими з гігієнічного погляду, позаяк ніжне тіло немовляти таким чином уберігається від натирання рубцями сорочечки, що могло б спричинити почервоніння чи навіть ранки на тілі. З огляду на велике побоювання того, щоб дитину “не врекли”, гуцули вдавалися до низки профілактичних та охоронних засобів, адже вважалося, що “уректи може кожен: і отець свою дитину уречи кожен, такий уже час, така мінута надійде, що то християнин не знає і не хотів би, а урече” [10, 13 – 14]. Тому кожен, хто дивився на дитину, щоб мимоволі не вректи її, вдавався до магічної сили слова: повинен був сказати якісь застережні слова, до прикладу: “агій, яке страшне”, “яке погане”, “яке нефайне”, “нівроку, яке паскудне”, “тьфу, тьфу, аби не наврочити” та інше. У таких випадках також радили дивитися на “повалу” або на нігті.

Також загальнопоширеною в горян була віра в магічні властивості заліза, його наділяли великою відпірною силою проти “вроків” і злих духів, тому під ліжко, подекуди в колиску або під колиску клали ніж, ножиці, шпильку [4, 21; 5, 12]. Такі звичаї побутують в окремих гірських селах і сьогодні.

У праці “Гуцульщина” відомий український учений описує й інші магічні дії горян. До прикладу, для захисту дитини від усього злого баба приготувляла їй “шкалиточку” – мішечок з часником, “печіною” (глина з печі), вуглинами, глиною зі слідів пса. Вкладаючи в мішечок часник, вона примовляла: “Аби ти була така люта, як часнок”; коли вклала “печіну”: “Аби тебе так нічого не ловилосі, як не ловиться печі, аби тей ніхто так не урік, як не можна печі уречи”; а коли вуглини: “Щоби погані очі, що на тебе подивляться, так перегоріли, як уголь перегорє”;

кидаючи ж сліди пса, баба казала: “Щоби так на тебе ніхто не задивився, як не можна задивитися на сліди псечі”. Наповнений переліченими оберегами мішечок зав’язували дитині на праву руку, а через плече перев’язували хрестик з осики [10, 133].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні дедалі більше уваги з боку державних структур, учених, лікарів, громадських об’єднань і організацій, які займаються проблемами нетрадиційної медицини, медичних навчальних закладів, урешті, широкого загалу, звертається до української народної медицини. Окрім того, в українців виникає інтерес до народних медичних знань, що є природним прагненням відродити власні духовні цінності, глибше пізнати національну культуру. Тому нагальними й перспективними напрямками в теорії і практиці розвитку вітчизняної медичної думки бачимо здійснення таких заходів, як консолідація зусиль лікарів та народних цілителів щодо проведення науково-методичних досліджень з використання народних методів у медичній практиці; ширше оприлюднювати наукову доказовість натуропатичних методів та засобів лікування; популяризувати через засоби масової інформації методи народної і нетрадиційної медицини, проводити роз’яснювальну роботу серед населення щодо використання цих методів з метою збереження та зміцнення здоров’я; ширше застосовувати народну медицину в педіатрії; розширювати міжнародну співпрацю та партнерство в ділянці народної медицини; проводити порівняльні дослідження в галузі вивчення народної медицини України та європейських держав тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтарович З. С. Народна медицина українців / З. С. Болтарович. – К.: Наук. думка, 1990. – 130 с.; Болтарович З. С. Народне лікування українців Карпат – кінця XIX – початку XX ст. / З. С. Болтарович; [відп. ред. Ю.Г. Гошко]; АН Української РСР, Музей етнографії та художнього промислу. – К.: Наук. думка, 1980. – 119 с.; Болтарович З. Українська народна медицина: Історія і практика / З. Болтарович. – К.: Абрис, 1994. – 320 с.

2. Гуцули – Народна медицина та ветеринарія // Гуцульщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hutsuly.com/.../207-narodna-medytyna-ta-veterynariia.html

3. Дарміць Р. Народні гігієнічні знання і повір’я, пов’язані з народженням і вихованням дитини (За матеріалами з сільського побуту

Карпат) / Романа Дармиць // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2012. – Вип. 47. – С. 123–141.

4. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі / Ю. Жаткович // Етнографічний збірник. Львів. – 1896. – Т. II. – С. 1–25.

5. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.

6. Кархут В. В. Ліки навколо нас. = 4-е вид. / В. В. Кархут. – К.: Здоров'я, 2001. – 232 с.; Кархут В. Жива аптека / Василь Кархут. – К.: Здоров'я, 1992. – 312 с.

7. Мамчур Ф. І. Цілюще зело / Ф. І. Мамчур. – К.: Здоров'я, 1993. – 208 с.

8. Савчук Б. Українська етнологія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 281 с.

9. Товстуха Є. Лікувальна магія українців / Є. Товстуха. – К.: Газ. "Вечірній Київ", 1996. – 269 с.

10. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Львів, 1899-1900. – Т. 1–5. – Ч. III. – С. 13–14.

REFERENCES

1. Boltarovych, Z. Ye. (1990). *Narodna medytsyna ukrayintsiv* [Traditional medicine of Ukrainians]. Kyiv: Nauk. dumka, 130 p.; Boltarovych, Z. Ye. (1980). *Narodne likuvannya ukrayintsiv Karpat – kintsya XIX – pochatku XX st.* [Traditional treatment from Carpathian Ukrainians – from late XIX – to early XX century]. (Ed.). Yu. H. Hoshko; AN Ukrayinskoyi RSR, Muzei etnografii ta khudozhnoho promyslu. Kyiv: Nauk. dumka, 119 p.; Boltarovych, Z. (1994). *Ukrayinska narodna medytsyna: Istoriya i praktyka* [Ukrainian traditional medicine: history and practice]. Kyiv: Abrys, 320 p. [in Ukrainian].

2. Hutsuly – Narodna medytsyna ta veterynariya [Hutsuls – Traditional medicine and veterinary medicine]. Hutsulshchyna [Elektronic resource]. Available at: hutsuly.com/.../207-narodna-medycyna-ta-veterynariia.html [in Ukrainian].

3. Darimits, R. (2012). *Narodni hihiyenichni znannya i poviryа, povyazani z narodzhennyam i vykhovannyam dytyny (Zа materialamy z silskoho pobutu Karpat)* [Traditional hygienic knowledge and beliefs associated with the birth and upbringing of the child (Based on materials from the rural life of Carpathians)]. The herald of Lviv University. The historical series, vol. 47, pp.123–141. [in Ukrainian].

4. Zhatkovych, Yu. (1896). *Zamitky etnografichni z Uhorskoyi Rusy* [Ethnographic notes from Hungarian Rus]. The ethnographic collection. Lviv. Vol. II, pp. 1–25. [in Ukrainian].

5. Kayndl, R. F. (2000). *Hutsuly: yikh zhyttyа, zvychayi ta narodni perekazy* [Hutsuls: their life, customs and folk retellings]. Chernivtsi: Molodyy bukovynets, 208 p. [in Ukrainian].

6. Karkhut, V. V. (2001). *Liky navkolo nas* [Medications around us]. Vol.4, Kyiv: Zdorovya, 232 p.; Karkhut, V. (1992). *Zhyva apteka* [Living pharmacy]. Kyiv: Zdorovya, 312 p. [in Ukrainian].

7. Mamchur, F. I. (1993). *Tsilyushche zelo* [Green healing]. Kyiv: Zdorovya, 208 p. [in Ukrainian].

8. Savchuk, B. (2004). *Ukrayinska etnolohiya* [Ukrainian ethnology]. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 281 p. [in Ukrainian].

9. Tovstukha, Ye. (1996). *Likuvalna mahiya ukrayintsiv* [Magical treatment of Ukrainians]. Kyiv: Haz. "Vechirniy Kyiv", 269 p. [in Ukrainian].

10. Shukhevych, V. (899-1900). *Hutsulshchyna* [Hutsulshchyna]. Lviv, vol. 1–5, part. III, pp. 13–14. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2017

“Перед людиною три шляхи до розуму: шлях міркування – найшляхетніший; шлях наслідування – найлегший; шлях особистого досвіду – найважчий”.

Конфуцій
давньоқытайський філософ та політичний діяч

“Корисним для себе (і для суспільства) буде тільки той, хто пізнав свою природу. Поді людина розуміє свою місію. Своє покликання на землі й виробляє для себе спосіб життя, в основі якого лежить “споріднена праця”. Тільки так людина може самоствердитися і самореалізуватися, а значить стати щасливою”.

Тригорій Сковорода
український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог

